Asianajaja, OTL Markku Fredman

9.3.2018

Eduskunnan lakivaliokunnalle

Asia HE 200/2017 vp

Esityksellä tavoitellaan prosessien keventämistä. Tällä tarkoitettaneen oikeudenkäyntien valtiolle aiheutuvien kustannusten keventämistä. Päähuomio esityksen arvioinnissa tulee kuitenkin kiinnittää siihen kevennetäänkö esityksellä liiallisesti myös sitä oikeusturvaa, jonka antaminen on tuomioistuinlaitoksen tehtävä.

Minua on pyydetty arvioimaan esitystä erityisesti läsnäolovelvollisuuksien ja videokuulemisten osalta. Läsnäolovelvollisuuksien osalta kyse on käytännössä rikosasioista ja asioista, joiden käsittelyssä noudatetaan rikosprosessuaalisia säännöksiä (lähestymiskielto, liiketoimintakielto, menettämisseuraamukset). Videokuulemiset koskevat myös riita-asioita.

Yleistä mahdollisuuksista poiketa asianosaisen välittömästä kuulemisesta rikosasiassa

Nykyisen rikosprosessin lähtökohtiin kuuluu välittömyysperiaate: tuomioistuimen jäsenet tekevät itse välittömät havainnot ratkaisuun vaikuttavista seikoista.

Esityksen s. 14 viitataan aiempiin kannanottoihin siitä, että asian käsitteleminen suullisessa istunnossa on pääsääntö ja erilaiset kevennetyt menettelyt ovat poikkeuksellisia. Perustuslakivaliokunta on lausunnossaan PeVL 31/2005 vp arvioinut missä määrin vastaajan suostumus mahdollistaa sen, ettei rikossyytteen käsittelyssä toteuteta kaikkia oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin osatekijöitä. Tuolloin on ollut esillä vastaajan oikeus luopua suullisesta käsittelystä ja kokonaan kirjallisesta menettelystä. Perustuslakivaliokunta on nähnyt rajoituksia sillä, kuinka pitkälti tällaisen suostumuksen varaan voidaan prosessia rakentaa.

> ”Perusoikeussuojaa ei voida millaisessa asiassa tahansa jättää riippumaan asianomaisen suostumuksesta. Valiokunta on edellyttänyt suostumuksenvaraisesti perusoikeussuojaan puuttuvalta lailta muun muassa tarkkuutta ja täsmällisyyttä, säännöksiä suostumuksen antamisen ja sen peruuttamisen tavasta, suostumuksen aitouden ja vapaaseen tahtoon perustuvuuden varmistamista sekä sääntelyn välttämättömyyttä (PeVL 19/2000 vp, s. 3/II). Suostumuksen aitouteen ja vapaaehtoisuuteen sekä nimenomaisuuteen on valiokunnan mielestä kiinnitettävä erityistä huomiota, kun kysymys on oikeusturvasta rikosoikeudenkäynnissä. Lisäksi on varmistuttava siitä, että suostumuksen antaja tietää ja ymmärtää suostumuksen merkityksen.”

Tämän esityksen käsittelyssä on arvioitava onko rikosasian vastaajan henkilökohtainen kuuleminen sellainen osa oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä, joka tulee ottaa huomioon arvioitaessa olisiko meillä esityksen tulleessa hyväksytyksi edelleen *pääsääntönä* täysimääräinen pääkäsittely kaikkine siihen kuuluvine elementteineen.

Eli onko luopuminen henkilökohtaisesta kuulemisesta poikkeus oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä, joka edellyttää vastaajan suostumusta ja tältä suostumukselta taas vapaaehtoisuutta ja selkeyttä. Onko suostumus annettu valistuneen harkinnan tuloksena?[1] Tähän kysymykseen vastatakseni en ole lyhyen valmistautumisajan aikana pystynyt löytämään kattavaa selvitystä, mutta näyttäisi siltä, että kyse olisi ainakin EIT:n käytännön kannalta poikkeuksesta oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksista.

Täysimääräisen rikosprosessin pääsääntöisyyttä arvioitaessa tulee ottaa huomioon ~~kirjallisen~~ sakko menettelyn nykyinen käyttöala joka laajenee määrällisesti huomattavasti kun toimivalta ajokiellon määräämisestä annetaan kesäkuussa 2019 poliisille ja este käsitellä rattijuopumusasiat ~~kirjallisessa~~ sakko menettelyssä siten poistuu. Käyttöön on tullut syyteneuvottelu, joka on myös poikkeus pääsääntöisestä käsittelytavasta.

Tämän asian käsittelyn yhteydessä tulisi siis arvioida olisiko rikossyytteiden pääsääntöinen käsittelytapa täysimääräinen meillä enää pääkäsittely useiden osittaisuudistusten jälkeen ja tämän esityksen tullessa hyväksytyksi, siten kuin perustuslakivaliokunta on pitänyt tärkeänä. Lausunnossa PeVL 31/2005 todettiin:

> Perustuslain säännös ei estä säätämästä lailla vähäisiä poikkeuksia oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeisiin, kunhan tällaiset poikkeukset eivät muuta oikeusturvatakeiden asemaa pääsääntönä eivätkä vaaranna yksilön oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin (ks. HE 309/1993 vp, s. 74, PeVL 35/2002 vp, s. 2/II).

[1] Ks. Hirvelä-Heikkilä, Ihmisoikeudet – Käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön, 2017, s. 381 ja siellä mainittu tapaus Sejdovic v. Italia 1.3.2006.

Oma käsitykseni on se, että esityksen tullessa hyväksytyksi maassamme ei enää ole rikosprosessissa pääsääntönä se, että vastaaja on henkilökohtaisesti läsnä syyteasian pääkäsittelyssä.

Vankeusrangaistuksen tuomitseminen ilman vastaajan läsnäoloa, ROL 8:3

Vuosisataisesta perinteestä, jonka mukaan vankeusrangaistus voidaan määrätä vasta kun vastaajaa on henkilökohtaisesti kuultu oikeudessa, on tehty aiemmin kaksi poikkeusta. Niin sanotuissa *poissaolokäsittelyssä* oikeudenistunto pidetään siitä huolimatta, että vastaaja jää siitä pois. Rangaistus voi olla enintään yhdeksän kuukautta vankeutta. Toiseksi on säädetty edellä mainittu *kirjallinen menettely*, jossa mitään istuntoa ei pidetä. Nykyisin rangaistus voi kirjallisessa menettelyssä olla enintään kuusi kuukautta vankeutta tai jos vastaajalta on pyydetty lausuma asiassa, enintään yhdeksän kuukautta. Tämän esityksen mukaan lausuman pyytämisvelvollisuudesta luovuttaisiin, joten rangaistus voisi olla yhdeksän kuukautta vankeutta, mikä ei ainakaan supista kirjallisen menettelyn käyttöalaa.

Nyt esitetään että kaikkein törkeimpiä rikoksia lukuun ottamatta riittäisi, että istunnossa on paikalla vastaajan asiamies, eli puolustaja. Poikkeuksena asian vuoksi vangitut ja alle 18-vuotiaat vastaajat.

Muutos olisi periaatteellisesti merkittävä. Puolustajan rooli korostuisi ennennäkemättömällä tavalla. Hänen tulisi välittää tuomioistuimelle se vastaajaa koskeva informaatio, joka voimassa olevan lain mukaan tulee olla välittömästi tuomarin saatavilla.

Uskon, että maamme asianajajakunta ja lupalakimiehet tästä vastuusta selviäisivät. Ongelmana on kuitenkin ehkä se, että vastaajat jäävät usein pois istunnoista suunnittelemattomasti. Syytetyiksi päätyvät erityisesti sellaiset ihmiset, joilla on vaikeuksia oman käytöksensä hallitsemisessa. Asioita tehdään hetken mielijohteesta. Päihteiden käyttö estää järkevän, oman edun mukaisen toiminnan.

Jos esitys hyväksytään, tulee hyvin moni rikosjuttujen vastaaja käyttämään oikeuttaan jäädä pois istunnosta, oli se sitten oman edun mukaista tai ei.

Pakolliset oikeudenkäynnit ovat monelle ryhdistäytymisen paikka, jota varten pyritään esimerkiksi hillitsemään päihteiden käyttöä. Asia pyritään ehkä sopimaan vastapuolen kanssa. Istunto siihen liittyvine epämukavuuksineen on tilanne, jossa moni tajuaa toimintansa seuraukset, kohtaa asianomistajan ja harkitsee elämänmuutosta. Menettelyn oikeudenmukaisuus olisi istunnossa läsnä olevalle itse havaittavissa. Tästä kaikesta oltaisiin luopumassa.

Esitys koskisi myös läsnäoloa hovioikeudessa. Siihen tulisi samanlainen mahdollisuus hoidattaa asia asiamiehen välityksellä.

Sen lisäksi, että osa vastaajista päättäisi jäädä pois ja käyttää asiamiestä olisi jatkossa suuri määrä tapauksia, joissa vastaaja ei etukäteisestä lupauksestaan huolimatta saavu istuntoon. Tällöin ei voida osoittaa edellä siteeratussa perustuslakivaliokunnan lausunnossa mainittua suostumusta. Poissaolo saattaa johtua liiallisen päihteidenkäytön aiheuttamasta kyvyttömyydestä saapua oikeuteen tai pelosta kohdata tilaisuus, jossa joutuu vastaamaan teoistaan.

Asiamies joutuu yllättävään tilanteeseen kun päämiestä ei saa kiinni ja tuomari kysyy voidaanko asia käsitellä ilman vastaajan henkilökohtaista läsnäoloa. Asiamies joutuu ilman päämiehen toimiohjeita ratkaisemaan miten toimitaan. Hovioikeudessa se voi tarkoittaa joistain valitusvaatimuksista luopumista päämieheltä kysymättä (kuten tapauksessa KKO 2012:49). Jälkikäteen voikin ilmetä, että päämiehellä on ollut laillinen este. Asiamies on kuitenkin suostunut asian käsittelyyn ilman päämiehensä kuulemista. Esitys ei anna vastausta siihen, miten näissä tilanteissa menetellään jos esimerkiksi hovioikeus on pitänyt pääkäsittelyn ja vastaaja ei sinne yrityksestään huolimatta päässyt tai ehtinyt. Valittaja saattaa olla tyytymätön asiamieheensä, joka on luopunut päämiehen kuulemisesta.

Valittajan poisjääntі hovioikeuden istunnosta, OK 26 luku 18 ja 20 §

Esitetyssä OK 26:20:ssä käytetään ilmaisua ”lähettänyt sijaansa asiamiehen”, mikä viittaisi tietoiseen päätökseen jäädä pois istunnosta. Esityksessä ei perustella tarkoitetaanko tällä sitä, että vain jos asiamiehen ilmoittamana tulee tieto siitä, että vastaaja on päättänyt jäädä saapumatta, voitaisiin menetellä pykälässä säädetyllä tavalla. Onko siis tarkoitus menetellä toisella tavalla, jos valittajana olevaa vastaaja ei yllättäen saavukaan pääkäsittelyyn, vaikka on niin sopinut avustajansa kanssa?

Jos asia käsitellään valittajan jäätyä pois hänellä ei ole OK 26:22 mukaista mahdollisuutta uuteen käsittelyyn, vaikka myöhemmin ilmenisi, että hänellä oli ollut laillinen este saapua pääkäsittelyyn.

EU-oikeus

Tuomio, joka on annettu vastaajan olematta henkilökohtaisesti paikalla on EU-oikeudellisesti poissaolotuomio, jota koskee mm. eurooppalaisesta pidätysmääräyksestä annettuun puitepäätökseen lisätty 4 a –artikla (puitepäätös 2009/299/YOS).

Esityksessä ei ole erillistä jaksoa, jossa olisi arvioitu vastaajan poissaolleessa annetun tuomion suhdetta esimerkiksi mahdollisuuksiin käyttää eurooppalaista pidätysmääräystä sen täytäntöönpanossa. Sitä on arvioitu ratkaisuissa C-399/11, Melloni ja C-108/16 PPU, Dworzecki.

Haavoittuvassa asemassa olevat vastaajat

Komissio on antanut vuonna 2013 suosituksen 2013/C 378/02 haavoittuvassa asemassa olevia rikoksesta epäiltyjä ja syytettyjä koskevista menettelytakeista rikosoikeudellisissa menettelyissä.

Suositus koskee sellaisten epäiltyjen ja syytettyjen prosessuaalisia oikeuksia, jotka eivät ikänsä, psyykkisen tai fyysisen tilansa tai vammansa vuoksi pysty ymmärtämään rikosoikeudellista menettelyä ja osallistumaan siihen tehokkaasti.

Suosituksen mukaan haavoittuvassa asemassa olevat henkilöt olisi otettava mukaan prosessuaalisten oikeuksiensa käyttämiseen etujensa mukaisesti ottaen huomioon heidän kykynsä ymmärtää menettelyä ja osallistua siihen tehokkaasti.

Haavoittuvassa asemassa olevien haavoittuvuus olisi havaittava ja tunnustettava nopeasti. Mikäli haavoittuvassa asemassa olevien – muiden kuin alle 18-vuotiaiden – henkilökohtaisesta kuulemisesta suuressa määrin luovutaan, on olemassa vaara, ettei heitä ja heidän erityispiirteitään havaita. Käytännössä havaitseminen jää esitutkintaviranomaisen ja erityisesti avustajan varaan.

Kirjallisessa menettelyssä ei pääsääntöisesti ole edes avustajaa joka voisi tunnistaa haavoittuvuuden. Olisi tärkeää, että valiokunta mietinnössään kiinnittäisi erityistä huomiota haavoittuvassa asemassa oleviin vastaajiin. Suositus on jäänyt tähän asti Suomessa huomioimatta.

Vangitun läsnäolovelvollisuus kaikkina pääkäsittelypäivinä, ROL 8:3,3

Tältä osin esitys on vain vallitsevan käytännön kirjaaminen nimenomaisesti lakiin. Näin on menetelty jo vuosia eikä tähän esitykseen sisälly mitään säästövaikutusta. Vankeja ei ole kuljetettu tähänkään asti kaikkina istuntopäivinä oikeuteen.

Videoyhteydet

Esitys sisältää ehdotuksia videoyhteyksien käytön lisäämiseksi. Niiltä osin ehdotukset ovat kannatettavia varsinkin koska ne edellyttävät suostumusta.

Rikosasian vastaajan ja hänen puolustajansa kannalta oleellista on se rajoitus joka syntyy jos he eivät ole fyysisesti samassa tilassa keskenään oikeudenkäynnin aikana. Valiokunnan tulisi korostaa sitä, että puolustuksen tarpeet mm. luottamuksellisen keskustelun mahdollistamiseksi oikeudenkäynnin aikana ovat ensisijaisia ja käytettäessä videoyhteyttä on varmistettava, että puolustaja ja vastaaja voivat kommunikoida luottamuksellisesti ja järjestelyt ovat sellaiset, että he voivat myös luottaa siihen, ettei keskusteluja kuunnella.

Ylimääräinen muutoksenhaku, OK 31:19

Esityksen mukaan ylimääräinen muutoksenhaku olisi mahdollinen vain yhden kerran ellei ole erityisen painavaa syytä tutkia asia uudelleen.

Ruotsissa joulukuussa 2016 sikäläinen korkein oikeus purki murhaa koskevan tuomion kolmannen purkuhakemuksen perusteella. Kyseessä on suomalaistaustaisen Kaj Linnan tapaus. Purkupäätöksen jälkeen asia käsiteltiin uudelleen ja syyte hylättiin (Hovrätten för Övre Norrland 15.6.2017).

Myös Suomessa on rikostuomioita purettu vasta useamman yrityksen jälkeen. Oikeus-lehdessä 4/1996 sivulla 434 kerrotaan tapauksesta jossa törkeää kavallusta koskenut tuomio oli purettu neljännen purkuhakemuksen seurauksena.

Valiokunnan tulisi mielestäni harkita riittäisikö, jos ylimääräistä muutoksenhakua rajoitettaisiin siten, ettei *samalla perusteella* tehtyä hakemusta tutkita ilman painavaa syytä. Syyn ei tarvitsisi siis olla erityisen painava.

Esityksen sanamuodon mukaan millä tahansa perusteella tehty aiempi purkuhakemus estäisi uuden hakemuksen tutkimisen ilman erityisen painavaa syytä. Perustuissa annetaan ymmärtää, että uusi tutkinta olisi tarpeen jos aiempi on virheellinen. Ei ole perusteltua rajoittaa uuden perusteen tutkimista vain sillä perusteella, että jokin muu peruste on tutkittu aiemmin.

Se, että muutoksenhakua on jatkuvasti rajoitettu ja kevennetty puoltaisi pikemminkin sitä, että ylimääräisen muutoksenmaun mahdollisuuksia parannettaisiin tai ainakin ne pidettäisiin ennallaan.